

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 821.161.2.091-9,,XV/XVI”

ПОЕТИКА «АПОКРИСИСУ» ХРИСТОФОРА ФІЛАЛЕТА

Александрович Т.З.

Київський національний університет технологій та дизайну

У статті розглядаються особливості поетики «Апокрисису» Христофора Фіلالета. Дослідниця стверджує, що звернення до творів полемічної літератури дозволяє зрозуміти, як мислили та чого прагнули українці тоді, яким чином їхні вчинки вплинули на історію нашої держави в подальшому. У роботі стверджується, що Христофор Фіلالет зумів виробити власний неповторний стиль, який вирізняє його з когорти письменників другої половини XVI – початку XVII ст. До стильових особливостей мислителя варто віднести вишукану мову твору з надзвичайним вмінням добирати художні та стилістичні засоби; своєрідну побудову образної системи, де істинність або хибність думок сучасників підтверджують чи спростовують біблійні герої; логічну та струнку композицію тексту, в якій кожен елемент сприяє створенню цілісної картини твору. Не менш вагомим значення має тематика та проблематика «Апокрисису», яка так чи інакше пов'язана з Берестейським собором та його наслідками. У дослідженні акцентується увага на тому, що письменник найбільше переймається результатами, до яких можуть призвести релігійні суперечки. Тому Христофор Фіلالет закликає схаменутися не лише пересічних людей, а й владу Речі Посполитої, оскільки саме вона зобов'язана гарантувати громадянам мир, спокій, законність. Авторка статті наголошує, що в контексті наших сьогоденських реалій тема надзвичайно актуальна і злободенна та потребує глибокого дослідження з метою порівняння релігійних проблем періоду життя Христофора Фіلالета й тих, з якими стикнулася Україна в XXI ст.

Ключові слова: Берестейський собор, композиція, мова, образна система, поетика, проблематика.

Постановка проблеми. Обмірковуючи написання літературного твору, письменник намагається ретельно зважити побудову композиційних елементів, сюжетних колізій, системи образів, мови творів, щоб усе це підпорядкувати темі та меті, котру він поставив перед собою. Звичайно, що поетика твору залежить і від жанру, і від часу, в який дана праця написана, і від літературних уподобань автора, і від майстерності самого письменника. Час, коли було створено «Апокрисис», – надзвичайно багатий на різноманітні події і надзвичайно складний для українців. Полеміка, що точилася на сторінках творів, збагачувала нашу літературу, виводила її на інший, значно вищий щабель серед європейського письменства. Водночас суперечка тільки підкреслювала розбрат, котрий панував серед народу в релігійних, політичних, соціальних питаннях. Це значно ослаблювало українців, розводило по різні боки найкращих представників нації, сприяло тому, що пересічна людина залишалася зовсім дезорієнтованою перед натиском із боку зовнішніх ворогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неоднозначне сприйняття «Апокрисису» Христофора Фіلالета спонукало до появи значну кількість публікацій як в добу, коли жив автор, так і сьогодні. Серед сучасників можна назвати такі прізвища дослідників та праці, як: Є.Казачинський «Толерантність в українській полемічній літературі другої половини XVI – початку XVII ст.», О.Колич «Філософсько-правові концепти полемістів Острозької академії», В.Сребнюк «Апокрисис» Христофора Фіلالета: наративно-риторичний аспект» і «Апокрисис» Христофора Фіلالета та «Антиризис» Іпатія Потія у полемічному дискурсі кінця XVI ст.»,

І.Терлюк «Міжконфесійні змагання як вияв права українського народу на власні національні ідентичність і державність (остання чверть XVI – перша половина XVII ст.)» та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки кожне покоління намагається віднайти історичну правду, щоб не робити помилок у майбутньому. Адже минуле – це лише місток через сьогодення в майбутнє. Саме тому звернення до творів полемічної літератури дозволяє зрозуміти, як мислили та чого прагнули українці тоді, яким чином їхні вчинки вплинули на історію нашої держави в подальшому. «Апокрисис» Христофора Фіلالета є благодатним матеріалом для вивчення тогочасних проблем. А до кінця не розгадана таємниця довершеного стилю нашого письменника вимагає цілісного вивчення поетики його твору, що потребує ще не однієї ґрунтовної розвідки.

Мета статті. Проаналізувати специфіку мови твору, вибір проблематики, підбір образної системи, композиційну побудову трактату. Тобто розкрити особливості поетики «Апокрисису» Христофора Фіلالета та з'ясувати актуальність звучання твору в XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Відповідаючи на книжку Петра Скарги «Оборона Берестейського собору», Христофор Фіلالет намагався викрити негативні наслідки Берестейської унії, а також епіскопів, які стали її ідеологами [1, с. 217]. Для «Апокрисису» характерна барокова структура: передмова, силабічний вірш, посвята коронному канцлеру Яну Замойському, чотири розділи, які діляться на окремі підрозділи [1, с. 217]. Сам автор говорить, що поділити працю на чотири частини його спонукало завдання полегшити для читача сприйняття тексту [6, с. 402].

Перші дві частини присвячені унії та пов'язаним із нею питанням: про папський примат, про східний патріархат тощо. У третій частині автор виступає проти церковного монархізму. У четвертій – відповідає на закиди патріархові й східній церкві, якими П.Скарга й уніати виправдовували відступ владик від патріархату [3, с. 204]. Зокрема, тезам П.Скарги, «що тільки єпископи мають право до соборів, а світські люди не мають голосу в справах віри, автор протиставить засади соборності української й білоруської церков й вияснює ідею демократичної церкви» [2, с. 326]. Христофор Філалет захищав ідею колективного управління церквою і наголошував, «що усі люди однаково наділені розумом і здатністю самостійно трактувати проблеми Святого Письма» [9, с. 47].

Автор «Апокрисису» сприймав унію як житель Речі Посполитої. Як шляхтич звертався до шляхти та нагадував про обов'язок берегти права громадян держави [2, с. 327]. Христофор Філалет вважав, що унія здатна розхитати Річ Посполиту, бо впроваджена через примус. Наполягав на тому, що переслідування православних – це порушення природного права людей та їхніх вольностей. На думку мислителя, «дотримання монархом закону, повага прав і свобод підданих є джерелом сили та могутності держави» [9, с. 47]. Христофор Філалет наполягав, що ведучи дискримінаційну політику проти народу, держава порушує Божий закон. А це дозволяє підданам боротися у доступній формі проти несправедливості. До того ж, вважає мислитель, «релігійний примус з боку державної влади веде до ворожнечі і до війни, яка виснажує сили народу, і тому у випадку даної унії не варто очікувати швидкої згоди в нашому народі» [4, с. 68]. Можна стверджувати, що в «Апокрисисі» ми знаходимо початки становлення ідеології визвольного руху в Україні [5, с. 239].

«Апокрисис» побудовано логічно, послідовно, структурально чітко. Автор не вдавався в подробиці, зосереджувався на основному, розбивав лише ті другорядні питання, які сприяли розкриттю основної мети. Христофор Філалет міг, граючи словом, загнати противника в глухий кут і вийти переможцем зі складної дискусії [2, с. 327]. Його стиль досить енергійний, а «вислів виразний: тут автор уколе в'їдливо або пусить глумливий натяк, там сипле дотепом, іронією та кпинами, скрізь оживляючи річ народними приповідками й пословицями, метафорами, байками й анекдотами» [2, с. 327].

Трактат нашого письменника побудований за традиційною для полемічної прози структурою: «теза (посилання на місця у книгах оборонців унії) – антитеза (відповідь на висловлене опонентом)» [1, с. 218]. Це надає творіві схожості з динамічним діалогом [1, с. 218].

Дуже ретельно Христофор Філалет підійшов до мовної палітри «Апокрисису». Автор як виважений митець добирає фарби, щоб слово заграло потрібним відтінком. Дослідник В. Назарук вважає, що «для авторської манери Х. Філалета характерне поєднання двох поширених мовно-стилістичних систем викладу текстового матеріалу. З одного боку, в «Апокрисисі» натрапляємо на широке використання засобів риторично-па-

тетичної, емоційно-піднесеної мови автора, що дає змогу говорити про неабияку зацікавленість автора тематикою, його добре розуміння тогочасних релігійних процесів, активне обстоювання інтересів простого люду; з іншого – виважене аргументоване слово часто сповнене їдкою іронією, навіть зневагою до опозиційної єзуїтської риторики. Христофор Філалет часто використовує риторичний прийом нагнітання емоційного фону...» [7, с. 160].

Варто зазначити, що використання різних форм висловлювання були типовими для літератури того часу. У полемічних текстах часто вживалися риторичні та стилістичні фігури, тропи. Зокрема, Христофор Філалет використовував різноманітні прийоми ведення полеміки: звернення до читача, апеляція до опонента з метою доведення неправильності його думок тощо [8, с. 573].

Полеміст послуговувався характерними для тих творів стилістичними прийомами (риторичні звертання, запитання, оклики), що змушувало читача розмірковувати над проблемами, поставленими в трактаті: «Нехай же із того кожний бачний судить: чи не шукають римські папи, приводячи людей до єдності з костелом римським, над усе собі пожитків? А що їм сказати? Мають про себе написане: «Хто коли воює за власну плату? Хто щепить виноград, а плоду його не їсть? Хто пасе череду, а молока від неї не вживає?» [6, с. 405].

Застосовував письменник і фольклорні засоби, підсилюючи та увиразнюючи свої міркування [1, с. 218] («Двір римський не просить про візцю або не прагне вівці без вовни» [6, с. 404]). Звертався і до байкарських сюжетів Езопа, народних казок, «зокрема про Вовка та Лисицю, які ділять нажебране (алегоричне зображення відносин між православними та католиками)» [1, с. 218].

Досить незвичайною є система образів в «Апокрисисі» Христофора Філалета. Значна увага приділяється представникам XVI ст., щоб занурити читача в атмосферу часу, показати всі його складності та перипетії. Сюди можемо віднести постаті Юлія III (римського папи в 1550-1555 рр., що сприяв єзуїтам), Жигмонта Августа (Сигізмунда II Августа, польського короля від 1530 р.), князя Івана (Івана Грозного, великого князя московського від 1533 р.), Кирила Терлецького (владика Луцького), Гедеона Балабана та Михайла Копистенського (Львівського та Перемиського владик) та ін. Не менш важливими є біблійні образи, що підкреслюють правдивість думок Христофора Філалета. Серед біблійних постатей найчастіше зустрічаються Павло, Петро, Юда. Обізнаність нашого автора з текстами античної літератури засвідчує поява на сторінках «Апокрисису» образу Цицерона як блискучого оратора, з яким, напевно, асоціює себе і сам письменник.

Окремо варто виділити вміння автора підбирати поетичну лексику, зокрема синоніми. Завдяки влучному поєднанню синонімічних рядів, Христофор Філалет досягає потрібного ефекту – забезпечує точність, чіткість, виразність мови. Розвінчуючи праведність представників католицького табору, наш письменник добирає синоніми так, що кожен наступний має

ще більш негативний відтінок, ніж попередній: «Не мужебійства, ні розпуста, ні чужолозства, ні кривоприсязства, ані лупіжства, коротко мовлячи, ані жодні гріхи й провини не вадили жодному з їхніх овечок до спільності костельної. Одне тільки: хто у відданні податків, їм належних, не залишився, згідно їхнього речення, був добрий християнин, добрий католик, святобливий чоловік! А затримав десятину, чи безбожним, чи клягим, чи шайтанові відданим кожен такий зараз залишався» [6, с. 406]. «Ось вона, облуда, нещирість, шальвірство, фортелі та фальші їхні» [6, с. 411].

З метою підкреслення трагічних наслідків Берестейського собору письменник вдається до антонімів: «Наспів потім Берестейський собор. Але на ньому й по ньому замість сподіваної поправи – прогріх, замість ослабу – більший тягар, замість утіхи – більший смуток настав» [6, с. 412].

Використовує автор «Апокрисису» і стилістичну фігуру анафору. Це додає тексту певного експресивного забарвлення. Так, з анафорою читач зустрічається в уривку, де письменник прогнозує негативні результати унії: «Побоюємося відтак, що вам не про те йдеться, аби нас до ліпших паш припровадили, але про те, щоби вовну з нас брали, а подібно і шкуру лупили, намисленими словами через лакомство з нас самі куплю ладнаючи...

Побоюємося, на початки дивлячись, аби ви замість єдності не покладали розірвання та мішанину із зачином або принаймні із захитанням і осумнівненням з'єднаної Речі Посполитої.

Побоюємося нарешті, аби замість того постраху туркам та еретикам, котрих також однією з їхніх цілей того з'єднання нагадуєш, не шукали вторгнення в нас самих і пишого панування над сумлінням нашим» [6, с. 406-407].

Засобом посилення авторської думки в «Апокрисисі» щодо релігійної війни між громадянами однієї держави служить ампліфікація: «За припунком прийшло до ворожнечі, від ворожнечі до розсварів, від розсварів до розірвання, від розірвання до внутрішньої війни, котра поміж усіх речей є найгірша, бо порушення права Божого і природнього, гвалти, пожежі, наїзди, крові розлиття, спустошення і всілякі кшталти лихих

випадків у собі має. При тому така війна чим отруйніша буде над інші внутрішні війни, тим довше триватиме» [6, с. 415-416].

Як стверджує П. Білоус, «Апокрисис» за змістом та емоційно-експресивним забарвленням значно виходив за межі полемічного трактату, а окремими рисами наближався до памфлету» [1, с. 218].

Висновки і пропозиції. Якщо розглядати поетику як цілісну систему, то варто наголосити на тому, що Христофор Філалет зумів виробити власний неповторний стиль, який вирізняє його з когорти письменників кінця XVI – початку XVII ст. У цьому авторові допомогла і блискуча освіта, і неабиякий хист до красного письменства. До стильових особливостей Христофора Філалета як письменника варто віднести вишукану мову твору з надзвичайним вмінням добирати художні та стилістичні засоби; своєрідну побудову образної системи, де істинність або хибність думок сучасників підтверджують чи спростовують біблійні герої; логічну та струнку композицію трактату, в якій кожен елемент сприяє створенню цілісної картини твору. Також не менш вагоме значення має тематика та проблематика «Апокрисису», яка так чи інакше пов'язана з рішенням Берестейського собору. Христофор Філалет як справжній громадянин своєї держави впродовж усього твору переймається наслідками, до яких можуть призвести релігійні суперечки: ворожнеча, сварки, а то й внутрішньої війни. Тому автор закликає схаменутися не лише пересічних людей, а й владу Речі Посполитої, оскільки саме вона (влада) зобов'язана гарантувати громадянам мир, спокій, законність, захист. У контексті наших сьогоденських реалій тема надзвичайно актуальна і злободенна та потребує глибшого дослідження з метою порівняння релігійних проблем періоду життя Христофора Філалета й тих, з якими стикнулася Україна в XXI ст. (багатоконфесійність у межах однієї держави, необхідність створення помісної церкви). Не менш важливим є аналіз виходу з кризових ситуацій у XVI ст., спричинених релігійним розбратом, з метою пошуків оптимальних шляхів подолання подібних викликів, що постали перед Україною в XXI ст.

Список літератури:

1. Білоус П.В. Історія української літератури XI–XVIII ст.: навч. посіб. / П.В. Білоус. – К.: ВЦ «Академія», 2009 – 424 с.
2. Возняк М. Історія української літератури / М. Возняк; упорядкування, передмова М. Гнатюка. – 2-ге вид., випр. – Львів: Світ, 2012. – 872 с.
3. Грушевський М.С. Твори : У 50 т. / М.С. Грушевський; редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін.; голов. ред. Г. Папакін. – Львів: Світ, 2014. – Т. 23: Серія «Монографічні історичні праці» / упор. М. Капраль, А. Фелонюк. – 632 с.
4. Є.Г. Казачинський // Толерантність в українській полемічній літературі другої половини XVI – початку XVII ст. / Є.Г. Казачинський // Наукові праці Черноморського державного університету імені Петра Могили. – 2011. – Випуск 143. Том 155. Політологія. – С. 67-70.
5. Колич О.І. Філософсько-правові концепти полемістів Острозької академії / О.І. Колич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 807. – С. 236-244.
6. Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII століття). В 4-х кн. – К.: Аконіт, 2006. – Кн. 1. – 800 с.
7. Сребнюк В. Апокрисис Христофора Філалета: нарративно-риторичний аспект / В. Сребнюк // Філологічний дискурс, 2016. – Вип. 4. – С. 156-164.
8. Сребнюк В. «Апокрисис» Христофора Філалета та «Антиризис» Іпатія Потія у полемічному дискурсі кінця XVI ст. / В. Сребнюк // Київські полоністичні студії. – 2014. – Том XXIV. Літературознавство. – С. 571-576.
9. Терлюк І. Міжконфесійні змагання як вияв права українського народу на власні національні ідентичність і державність (остання чверть XVI – перша половина XVII ст.) / І. Терлюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2017. – № 861. – С. 44-50.

Александрович Т.З.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

ПОЭТИКА «АПОКРИСИСА» ХРИСТОФОРА ФИЛАЛЕТА

Аннотация

В статье рассматриваются особенности поэтики «Апокрисиса» Христофора Филалета. Подчеркивается, что обращение к произведениям полемической литературы позволяет понять, как думали и к чему стремились украинцы тогда, каким образом их поступки повлияли на историю нашего государства в дальнейшем. В работе утверждается, что Христофор Филалет смог выработать собственный стиль, непохожий на остальных писателей второй половины XVI – начала XVII ст. К особенностям творческой манеры автора относятся изысканный язык произведения, мастерство в подборе художественных и стилистических средств; своеобразное построение образной системы, где истинность или ложность мыслей современников подтверждают или опровергают библейские герои; логическая и стройная композиция текста, где каждый элемент способствует созданию целостной картины произведения. Также ключевую роль играет тематика и проблематика «Апокрисиса», непосредственно связанная с Берестейским собором и его последствиями. В исследовании акцентируется внимание на том, что писатель переживает о последствиях религиозных дискуссий. Христофор Филалет просит одуматься не только простых людей, но и власть Речи Посполитой. Именно власть обязана гарантировать гражданам мир, спокойствие, законность. Автор статьи настаивает, что в контексте наших сегодняшних реалий тема работы чрезвычайно актуальна и требует более глубокого исследования с целью сравнения религиозных проблем периода жизни Христофора Филалета и тех, с которыми столкнулась Украина в XXI в.

Ключевые слова: Берестейский собор, композиция, язык, образная система, поэтика, проблематика.

Aleksandrovych T.Z.

Kyiv National University of Technologies and Design

POETICS OF CHRYSOPHOR FILALET'S "APOCRISIS"

Summary

The article deals with the special aspects of Chrystophor Filalet's "Apocrisis". The researcher states that referring to the works of polemical literature makes it possible to understand the way of thoughts of the Ukrainians and their aspirations at those times, and in what way their actions influenced the history of our state in the years that followed. The author argues that Chrystophor Filalet managed to create his own unique style, which distinguishes him from the writers' cohort of the latter half of the XVIIth and early XVIIIth centuries. To the stylistic features of the thinker could be referred the exquisite language of the work with extraordinary ability to pick artistic and stylistic means; peculiar development of figurative system, where the truth or falsity of thoughts of contemporaries is confirmed or refuted by biblical characters; logical and harmonious composition of the text, in which each element contributes to the creation of coherent picture of the work. The subject matter and problematics of the Apocrisis, in one way or another connected with the Brest Council and its consequences, are equally important. It is emphasized in the study that the writer is mostly concerned over the results which can cause religious disputes. Therefore, Chrystophor Filalet calls ordinary people as well as Polish-Lithuanian Commonwealth to come to senses, since it is in their power to guarantee peace, calmness and legitimacy to the citizens. The author of the article insists that in the context of our current realities, the subject matter is extremely topical and urgent and requires more in-depth investigation to compare the religious problems of the period of Chrystophor Filalet's life and those faced by Ukraine in the XXIst century.

Keywords: Brest Council, composition, language, figurative system, poetics, problematic.